

WSPÓŁCZESNA KSIĄŻKA-ZABAWKA W BIBLIOTECE JAGIELLOŃSKIEJ

Jednym z głównych zadań Biblioteki Jagiellońskiej [dalej BJ] jest zachowanie polskiej produkcji wydawniczej jako świadectwa dorobku kulturalnego narodu. Służy temu egzemplarz obowiązkowy, dzięki któremu gromadzone są wszelkiego typu publikacje wydawane w Polsce. Wśród nich zwracają uwagę swoją coraz bardziej atrakcyjną formą wydawnictwa dla dzieci, a w szczególności książki-zabawki. Zaslужują one na uwagę, choćby z tego powodu, że w ostatnich latach uległy dużym przemianom dzięki zwiększonym możliwościom przemysłu poligraficznego. BJ jest jedną z niewielu bibliotek, gromadzących takie książki z intencją trwałego zachowania. W niniejszym artykule zostaną omówione książki-zabawki, które stają się częścią biblioteczną kolekcji BJ, ale są zarazem jednym z elementów kultury polskiej oraz podstawowym materiałem dla badaczy książki dziecięcej. Przedstawiona zostanie polityka gromadzenia, przechowywania i udostępniania tego typu publikacji w Bibliotece Jagiellońskiej, ich typy i formy wydawnicze oraz wydawcy mający je w swojej ofercie – zarówno ci, którzy je do BJ dostarczają, jak i ci, którzy tego nie czynią. W opracowaniu tematu oparto się na wieloletnich obserwacjach autorki z wykorzystaniem dokumentacji wpływów do Oddziału Gromadzenia Zbiorów oraz analiz katalogu BJ i centralnego katalogu NUKAT, a także witryn internetowych księgarń i sklepów, takich jak Empik, Merlin, Smyk czy Cuda na Kiju, jak i stron domowych poszczególnych wydawców. Pomocne okazały się ponadto prace badaczy książki dziecięcej i bieżące analizy rynku książki.

Definicja książki-zabawki

Dziecko jako zabawkę traktuje dowolny przedmiot. Tym, co odróżnia książkę-zabawkę od zwykłej książki, jest intencja wydawcy. Zakłada on dla

¹ Biblioteka Jagiellońska.

swojej publikacji dwojakie wykorzystanie: do lektury – jako nośnika treści słownych i graficznych, oraz do zabawy – jako atrakcyjny przedmiot, wykonany w celu pobudzenia aktywności ruchowej, umysłowej czy emocjonalnej. Angażuje i aktywizuje dziecko, które nie nabyło jeszcze umiejętności czytania.

Uważa się, że książka-zabawka jest skierowana do dzieci do szóstego roku życia. Najczęściej ma cechy typowe dla książki, czyli formę kodeksu – okładki i strony między nimi (Mizera, 2003, s. 92), choć czasem od niej odchodzi (Leszczyński, Zając, 2013, s. 267). Może też przybierać kształt przedmiotów lub zwierząt, ma części ruchome albo elektroniczne czy mechaniczne. Zwykle można manipulować jej elementami, układać obrazki, uruchamiać efekty dźwiękowe lub świetlne. Niektóre są pomyślane tak, żeby dziecko współtworzyło książkę poprzez kolorowanie obrazków, uzupełnianie naklejkami tekstu lub ilustracji czy też wykonywanie innych, wskazanych zadań (Maroń, 2014, s. 296; Kątny, 2008, s. 99). Tekst, często tylko w formie krótkiego wyrażenia czy wręcz pojedynczego słowa, bywa jedynie dopełnieniem informacji zawartych w formie graficznej (Kątny, 2008, s. 97), toteż w niektórych książkach-zabawkach brakuje materiałów do analizy dla krytyka literatury (Zając, 2008a, s. 204). Z wymienionych względów książki takie zaliczane są do grupy utworów słownych paraliterackich, w których treść ma poboczne znaczenie, a istotna jest ilustracja oraz często inne akcesoria towarzyszące, stanowiące o atrakcyjności produktu (Lewandowicz-Nosal, 2007, s. 72).

Rodzaje książek-zabawek

Jak wskazuje Janusz Dunin, książki dla dzieci są skrajnym przykładem uzależnienia formy druku od jego odbiorcy (Dunin, 1991, s. 5), a najbardziej charakterystycznym tego przykładem są książki-zabawki. Ich historia sięga XVIII w., kiedy to w Anglii pojawiły się książeczki z dodanymi papierowymi laleczkami (Zając, 2008b, s. 1). Ten typ publikacji rozwinął się w wieku XIX. We Włoszech pojawiły się książki-parawaniki w formie taśmy tekturowej lub papierowej, składającej się jak harmonijka. Ich inna nazwa – leporello, pochodzi od nazwy bohatera opery Mozarta *Don Giovanni*, lokaja głównego bohatera, kolekcjonującego portrety jego kochanek, zestawione w harmonijkę (Kopaliński, 1988, s. 299). W XIX w. wydano w Niemczech pierwszą książkę z pozytywką, w tym czasie pojawiły się też książki typu pop-up – z trójwymiarowymi, wychodzącymi z płaszczyzny książki ilustracjami. (Zając, 2006, s. 24). W Polsce pod koniec XIX w. zaczęto przycinać blok dziecięcych książeczek w kształty zwierzątek bądź lalek, wydawać wierszyki bądź historyjki dla dzieci w postaci parawaników, drukować książki nie tylko na kartonie, ale i na usztywnianym płótnie (Dunin, 1991, 103-105).

Obecnie książki-harmonijki to wciąż bardzo popularny typ publikacji, spotykany często u wielu wydawców. Takie książeczki można nazwać książkami pierwszymi, skierowane są zwykle do najmłodszych odbiorców,

zawierają duże, uproszczone, kolorowe ilustracje i skąpy tekst, najczęściej tylko pojedyncze słowa.

Kolejnym, od dawna znanym typem książki-zabawki, również dziś często występującym, są książki z wykrojnika. Odbiegają od typowego prostokąta lub kwadratu, często przybierają kształt zabawki, jakiegoś przedmiotu, zwierzątka albo mają boki powycinane w fantazyjne kształty. Mogą mieć kształt postaci ludzkiej lub zwierzęcej, z ruchomymi kończynami. W nich tekst bywa już bogatszy, są to często proste historyjki lub wierszyki.

Wydaje się wiele rodzajów książek z ruchomymi lub przestrzennymi obrazkami. Można w nich napotkać obrazki przysłonięte klapkami, wysuwane po pociągnięciu za uchwyt, poruszające się przy przewracaniu stron, drobne elementy ukryte w schowkach we wnętrzu książki lub doczepionych kopertach. Najbardziej efektowne są wspomniane wyżej książki typu pop-up, w których po otwarciu papierowa ilustracja przestrzenna wychodzi daleko poza blok książki. Pewien efekt przestrzenny dają też publikacje z przezroczystymi stronami, które, nakładając się na siebie, tworzą całość, a pojedynczo ukazują tylko wybrane elementy przedstawianego tematu, np. wnętrza zamku rycerskiego lub ludzkiego ciała. Napotkać też można książki z dołączanymi okularami 3D, dzięki którym oglądane ilustracje odbierane są jako trójwymiarowe.

Niektóre wydawnictwa oddziałują na dzieci nie tylko kolorem i kształtem, ale również użytym materiałem i fakturą. W okładkę lub ilustracje wkomponowywane są materiały imitujące sierść zwierząt, różnorodna faktura obrazuje przeciwieństwa gładkie – szorstkie, matowe – błyszczące, wklęsłe – wypukłe, itp.

Odrębną kategorię stanowią książki w całości wyprodukowane na innym niż papier materiale. Służą to nie tylko zapobieganiu szybkiemu zniszczeniu przez małe dziecko, ale stanowi o drugim przeznaczeniu książki. Piankowe i plastikowe książeczki mogą być używane przy kąpieli, miękkie książeczki materiałowe pełnią również rolę poduszki bądź przytulanki.

W książeczkach dla dzieci chętnie stosuje się efekty dźwiękowe, a nawet świetlne. Dźwięki lub muzyka rozlegają się przy otwieraniu kolejnych stron lub po naciśnięciu odpowiednich przycisków. Najczęściej są to odgłosy zwierząt lub pojazdów. Czasem dźwięk sprowadza się do pisku wydawanego przez towarzyszącego książce gumowego zwierzątka. Bywają także książki przybierające postać swoistego audiobooka. Książka zawiera w sobie nagranie tekstu, które dziecko uruchamia w trakcie oglądania książki. Publikuje się również książki z zamontowanym elektronicznym instrumentem klawiszowym, pozwalającym odtwarzać melodie do zawartych w książce tekstów piosenek, co jest łatwe dzięki zastosowaniu zamiast nut kolorowych oznaczeń w tekście oraz barwnych klawiszy.

Inne z kolei książeczki angażują dziecko w układanie puzzli lub gry planszowe, zawarte we wnętrzu lub towarzyszące publikacji. Zamieszcza się

także w książkach dla dzieci rozmaite plansze i odpowiednie do nich figurki lub pojazdy, służące do swobodnej zabawy. Dołączane bywają tabliczki magnetyczne i pisaki do rysowania, kredki, mazaki, pacynki, figurki postaci z książki, modele do złożenia. Poszczególne stronicę książki mogą zawierać tory, po których poruszają się postaci lub pojazdy, napędzane mechanizmem zamontowanym w książce lub poruszane przez dziecko. Książeczki miewają wycięte w stronicach otwory, przez które cały czas widać np. centralnie umieszczoną figurkę.

Dużą grupę tworzą książki, które są współtworzone lub uzupełniane przez dziecko poprzez wypełnienie kolorami ilustracji, właściwe rozmieszczenie w książce naklejek lub magnesów. Inne z kolei oferują dziecku szablony, za pomocą których może ono narysować jakiś przedmiot, pojazd lub zwierzę. Czasami całe zestawy zadań, rysowanek, kolorowanek i naklejek są oferowane w atrakcyjnych opakowaniach, imitujących np. plecak lub skrzynkę z narzędziami.

Niektóre publikacje łączą w sobie kilka z wymienionych cech – np. książki o bloku wyciętym w jakiś kształt, wyposażone jednocześnie w efekty dźwiękowe oraz dołączone akcesoria. Szata graficzna wielu publikacji dla dzieci jest pod mocnym wpływem stylistyki disneyowskiej. Rzadko natomiast napotyka się dołączane do książeczek-zabawek dyski optyczne, co zapewne da się wytłumaczyć tym, że książka nie powinna wymagać dodatkowych urządzeń umożliwiających dziecku korzystanie z niej.

Zasady gromadzenia książek-zabawek w Bibliotece Jagiellońskiej

BJ ma obowiązek wieczyście archiwizować jeden z otrzymywanych egzemplarzy obowiązkowych (Ustawa, 1968; Zarządzenie, 1969; Ustawa, 1996; Rozporządzenie 1997), a książki-zabawki Biblioteka otrzymuje wyłącznie w ten sposób. Tego rodzaju wydawnictwa, choć atrakcyjne wizualnie, nie są w bibliotece uniwersyteckiej dobrze widziane. Kłopotliwe w opracowaniu i przechowywaniu, w powszechnej opinii nie są przydatne w księżnicy naukowej, której użytkownicy mają inne zainteresowania. Zdarza się, że również wydawcy, wychodząc z założenia, że tego typu publikacje nie są potrzebne w bibliotece naukowej, nie dostarczają ich, choć przekazują jako egzemplarz obowiązkowy inne swoje publikacje. Najprawdopodobniej nie przesyłają też egzemplarzy obowiązkowych książek-zabawek do wszystkich uprawnionych do egzemplarza obowiązkowego bibliotek. Przeglądając opisy bibliograficzne konkretnych publikacji w centralnym katalogu NUKAT, można zauważyć, że gromadzą je zazwyczaj BJ oraz Biblioteka Publiczna Miasta Stołecznego Warszawy.

Ponieważ BJ jest zobligowana do archiwizowania jednego z dwóch otrzymywanych egzemplarzy obowiązkowych, decyzje o selekcji można podejmować jedynie odnośnie do drugiego egzemplarza. Przepisy umożli-

wiają bibliotekom otrzymującym egzemplarz obowiązkowy przekazanie niezgodnych z profilem gromadzenia publikacji do innych bibliotek (Rozporządzenie, 1999). Na tej podstawie zdecydowano w BJ, że książki-zabawki będą włączane do zbiorów tylko w jednym egzemplarzu i wiecześnie archiwizowane, a drugi egzemplarz będzie przekazywany do bibliotek publicznych i szkolnych.

Użytkownicy zainteresowani tego typu wydawnictwami mogą z nich korzystać w wyznaczonej czytelnicy. Ze względu na luźne bądź ruchome elementy lub chłonący kurz materiał wiele z książek-zabawek musi być przechowywane w specjalnie sporządzonych ochronnych pudełkach.

Książki-zabawki w katalogu Biblioteki Jagiellońskiej

Nie jest łatwo dotrzeć do informacji o książkach-zabawkach, przeszukując katalog biblioteczny. Istnieje wprawdzie hasło przedmiotowe „książki-zabawki”, ale przy wyszukiwaniu otrzymuje się w katalogu BJ czy w centralnym katalogu NUKAT tylko kilkadziesiąt wyników. Inaczej jest w Bibliotece Publicznej Miasta Stołecznego Warszawy – tu katalog pod takim hasłem wskazuje ponad dziewięćset publikacji, gdyż biblioteka ta prowadzi Muzeum Książki Dziecięcej i takie wydawnictwa znajdują się w centrum jej zainteresowania. Również Biblioteka Narodowa przypisuje tym publikacjom odpowiednie hasło przedmiotowe, dzięki czemu można wyszukać w jej katalogu ponad 1 500 tytułów. Natomiast w bibliotece naukowej, uniwersyteckiej, do tego rodzaju publikacji nie przywiązuje się specjalnego znaczenia – są gromadzone tylko ze względu na ustawy obowiązek.

W katalogu BJ do opisów książek-zabawek najczęściej dołączane są hasła przedmiotowe typu „opowiadania dziecięce polskie”, „literatura ilustrowana dla dzieci”, czy nawet „literatura dla młodzieży”. W uwagach pojawia się często adnotacja „książka dla dzieci i młodzieży powyżej 3 roku życia”, zgodnie z nadrukiem tej treści na publikacji, choć w ofercie wydawcy dany tytuł jest zawarty w przedziale wiekowym 0–3. Rozbieżność taka wynika z braku atestów i certyfikatów obowiązkowych w przypadku zabawek dla dzieci. O tym, że dana publikacja może być zaliczona do książek-zabawek, decydują zawarte w opisie bibliograficznym uwagi o treści typu: „książka z pozytywką”, „z rozkładanymi niespodziankami”, lub w opisie fizycznym, np. „harmonijka”, „zawiera planszę i trzy figurki”, itp. Trudno jednak w ten sposób, posługując się nawet zaawansowanymi metodami wyszukiwania, dotrzeć do większej liczby książek-zabawek, wiele z nich nie ma bowiem żadnych adnotacji, wskazujących na ich specyficzną formę wydawniczą. Najłatwiejszą metodą zebrania danych o współczesnej książce-zabawce w zbiorach BJ jest więc porównanie internetowej oferty księgarń i wydawców z zawartością katalogu Biblioteki.

Wydawcy

Na polskim rynku funkcjonuje duża grupa wydawców publikujących książki dla dzieci, nie wszyscy z nich jednak wydają książki-zabawki. Wielu publikuje książeczki o twardych, kartonowych stronicach, chroniących przed zniszczeniem, które trudno zaliczyć do grupy książek-zabawek. Bardzo często częścią oferty są rozmaite kolorowanki, malowanki, zeszyty z naklejkami, łamigłówki, ćwiczenia do nauki pisania i liczenia, zaliczane do wydawnictw edukacyjnych, ale również traktowane często jako książki-zabawki.

Obecnie do BJ najwięcej książek-zabawek wpływa z Wydawnictwa Olesiejuk, od kilku lat lidera na rynku książki dziecięcej (Gołębiewski, Waszczyk, 2014, s. 142). Wydawca ten publikuje nie tylko książki licencyjne i we współpracy z przedsiębiorstwami takimi jak np. Usborne Publishing czy Kingfisher, ale również rozbudowuje ofertę autorskich książek dla najmłodszych (Gołębiewski, Waszczyk, 2014, s. 148). Oferta wydawnictwa jest zróżnicowana, poza literaturą dziecięcą i młodzieżową wydaje poradniki, leksykony, encyklopedie. Portal Wirtualny Wydawca w swoim rankingu za rok 2013 umieścił Wydawnictwo Olesiejuk na piątym miejscu, ze sprzedażą przekraczającą 90 mln zł. – w 2009 miejsce 16. z mniejszą o ponad połowę wartością sprzedaży. Z roku na rok rośnie też liczba egzemplarzy obowiązkowych przekazywanych przez to wydawnictwo do BJ. W ciągu 2011 r. były to 1292 woluminy, a w 2013 już – 2154.

Katalog Biblioteki Jagiellońskiej notuje obecnie ok. 4,5 tysiąca tytułów Wydawnictwa Olesiejuk, z czego oczywiście tylko część to książki-zabawki. Analizując zawartość katalogu, można zauważyć, że forma tych wydawnictw stawała się z czasem coraz bardziej skomplikowana i atrakcyjna.

Działające od 1992 r. wydawnictwo Wilga praktycznie ponownie wprowadziło na rynek polski książki-zabawki i przez jakiś czas nie miało w tym zakresie konkurencji (na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. wydawnictwo Muza również podjęło taką produkcję, jednak wycofało się po kilku latach). Wydawane przez Wilgę książki dziecięce to nie tylko wydawnictwa licencyjne, ale i własne, eksportowane. Wydawnictwo to z czasem straciło pozycję lidera (Zajac, 2006, s. 24). Obecnie wchodzi w skład powstałej w 2012 r. Grupy Wydawniczej Foksal, należącej do grupy kapitałowej, w ramach której działa sieć Empik. W roku 2013 zanotowano 50% wzrost sprzedaży (Gołębiewski, Waszczyk, 2014, s. 32). W zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej znajduje się około 780 publikacji tego wydawnictwa, przy czym najstarsze tytuły pochodzą z 1995 r. Wydawnictwo nie wywiązywało się w pełni z obowiązku przekazywania egzemplarzy obowiązkowych, a przez kilka lat w ogóle nie rozsyłało swoich publikacji do uprawnionych bibliotek. Sytuacja poprawiła się po powstaniu Grupy Wydawniczej Foksal i obecnie egzemplarz obowiązkowy przekazywany jest na bieżąco.

Do Grupy Wydawniczej Foksal należy także Wydawnictwo Buchmann, które do czasu przystąpienia do niej w ogóle nie przekazywało egzemplarzy obowiązkowych do BJ. Literatura dziecięca stanowi margines ich produkcji, obecnie wydawca ten deklaruje publikowanie książek popularnonaukowych dla dzieci, ale w przeszłości pojawiały się w ofercie pojedyncze tytuły książek-zabawek.

Atrakcyjne i efektowne książki-zabawki ma w swoim dorobku wydawnictwo Debit. Powstałe w 1991 r. w Bielsku-Białej, specjalizuje się w książce dziecięcej, wydaje także albumy i encyklopedie popularnonaukowe. W ofercie uwagę zwracają publikacje o charakterze książki-zabawki, adresowane do starszego, nawet nastoletniego czytelnika, nazwane przez wydawcę na jego stronie internetowej „starodrukami”. Są to kompendia wiedzy na lubiane przez dzieci tematy, jak piraci, smoki, dinozaury, UFO itp. Zazwyczaj książki wydawane są w pięknej szacie graficznej, z kartonowymi stronkami, wśród których można znaleźć ukryte w okienkach i pod klapkami liczne dodatkowe informacje, listy, mapki, a także trójwymiarowe modele do samodzielnego złożenia. W katalogu BJ znajduje się ponad 800 tytułów tego wydawnictwa.

Wydawnictwo Egmont, które w Polsce działa od 1990 r., kolejny rok notuje spadek sprzedaży (Gołębiewski, Waszczyk, 2014, s. 142), wciąż jest jednak znaczącym wydawcą książek dla dzieci, wśród których pewną część stanowią książki-zabawki. Aktualnie wydaje ponad 40 tytułów czasopism i kilkaset książek rocznie, w tym komiksy oraz książki-zabawki. Są to m.in. książki z wykrojnikami i z pozytywkami. Daje się zauważyć mocne uzależnienie bieżącej oferty od aktualnie popularnych dziecięcych filmów kinowych i telewizyjnych. Publikacje w dużej części opierają się na licencjach. W BJ publikacje tego wydawnictwa są obecne od początku jego działalności, a w katalogu można znaleźć ponad 4 200 tytułów. Choć wcześniej były przejściowe trudności z otrzymywaniem publikacji Wydawnictwa Egmont, obecnie wpływają na bieżąco i najprawdopodobniej kompletnie.

Wydzielony w Wydawnictwie Publicat (do 2004 roku Podsiedlik, Raniowski i S-ka), program dla dzieci Papillon oferuje książeczki dla najmłodszych, m.in. rozkładanki z trójwymiarowymi ilustracjami i książeczki edukacyjne w serii Centrum Edukacji Dziecięcej. Katalog BJ notuje pod szyldem „Papillon” ok. 300 tytułów, oraz prawie 900 wydanych jeszcze jako Podsiedlik-Raniowski i Spółka (za lata 1993–2003).

Istniejąca od 1990 r. Agencja Wydawnicza Jerzy Mostowski AWM ma obszerną, dość typową dla wydawnictw bez określonego profilu popularną ofertę: książki dla dzieci, słowniki, kulinaria, poradniki, książki edukacyjne, albumy. Dla najmłodszych dzieci wydaje papierowe teatryki oraz książki z gadżetami, gramy, papierowymi modelami do składania i plastikowymi zabawkami. Współpracuje z wydawcami zagranicznymi. W katalogu BJ zidentyfikowano ogólnie ok. 350 tytułów tego wydawnictwa.

Książki-zabawki są obecne także w ofercie wydawnictwa Bellona, oficyny o bardzo szerokiej ofercie. Wśród wydawanych przez Bellonę książek-zabawek uwagę zwracały po raz pierwszy wydane w Polsce książki-poduszki oraz książki z pluszakami. W katalogu BJ zarejestrowano się ponad 3 000 książek tego wydawnictwa, opublikowanych po roku 1990, a książki-zabawki to niewielka ich część.

Wydawnictwo Book House, powstałe w 2003 r., rok później uruchomiło w Firmie Księgarskiej Jacka i Krzysztofa Olesiejuków dział książki dziecięcej. Wydawnictwo w 2009 r. przejęły Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, a w 2012 r. – Wydawnictwo Zielona Sowa. Książki Book House z reguły są wyposażane w elementy aktywizujące proces obcowania z książką. W tym celu dołączane są puzzle, magnesy, naklejki, kredki i maskotki. Wydawnictwo podpisało liczne umowy licencyjne. Do BJ książki te wpływały z wydawnictwa Zielona Sowa lub we współedycjach z Olesiejukiem, trudno określić ich liczbę w zbiorach Biblioteki, można je oszacować na około 200 tytułów.

Wydawnictwo Grafag, założone w 1990 r., specjalizuje się w edycjach dla dzieci i ma w swojej ofercie pewną liczbę książek z puzzlami, z naklejkami, okienkami, kartonowymi modelami do składania a także książeczek z wykrojnika. W katalogu BJ można znaleźć ok. 270 tytułów jedynie z lat 1991–2009.

Książki krakowskiego wydawnictwa Aksjomat znajdują się w zbiorach BJ od 1996 r. Na swojej stronie internetowej firma przedstawia się jako wydawca książeczek edukacyjnych dla dzieci. Publikacje mają zmywalne obrazki, kształty z wykrojnika, towarzyszą im naklejki, puzzle, także 3D, modele. W ofercie występują zestawy w kolorowych teczkach o różnych kształtach („Książeczki z torebeczki”, „Książeczki ze skrzyneczki”), zawierające m.in. książeczki z historyjkami, bajkami, malowanki, naklejki, zakładki. W katalogu BJ zidentyfikowano około 180 tytułów.

W książeczkach dla małych dzieci specjalizowało się Wydawnictwo Endo. W BJ znajduje się 26 tytułów wydanych w latach 1999–2006, z cyklu o Mysi autorstwa Lucy Cousins, w tym m.in. rozkładanki, jak np. książka *W zagrodzie Mysi*, tworząca po rozłożeniu domek.

Niedużym, ale wyróżniającym się poziomem artystycznym, jest wydawnictwo Babaryba. W zbiorach BJ jest pięć interaktywnych książeczek Herve Tulleta, np. *Naciśnij mnie* lub *Kolory*. Pobudzając one aktywność dzieci, wymagając od nich różnorodnych działań: przekręcania, klaskania, dmuchania, itp. Babaryba wydaje poza tym książki na twardym papierze, dwujęzyczne: polsko-angielskie.

Działające od 2002 r. wydawnictwo Muchomor oferuje głównie kartonowe książeczki dla dzieci, niektóre mają charakter książki-zabawki, tak jak np. książeczka- poduszczyca o zwierzętach. W BJ jest tylko kilkanaście spośród wydanych przez nich tytułów, ale z pewnością nie jest to kompletny dorobek tej oficyny.

Firma Welpol Adventure działa na rynku od 1991 r., pierwotnie wprowadzała na rynek polski filmy przyrodnicze i bajki na kasetach VHS, w 2011 r. uruchomiła dział książek dziecięcych. W katalogu BJ znajduje się 80 tytułów. W ofercie wydawnictwa jest wiele malowanek, książeczek z naklejkami, m.in. świecącymi w ciemnościach, łamigłówek, ale również rozkładanek z trójwymiarowymi ilustracjami typu pop-up, zestawów złożonych np. z filmu na dysku optycznym, kolorowanek, puzzli, naklejanых tatuaży.

Wydawnictwo Ameet powstało w 1991 r. i początkowo ukierunkowane było na tworzenie książek aktywizujących dla dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym. W katalogu BJ znajduje się zaledwie 20 tytułów. Wydawnictwo to publikuje książki na licencjach, m.in. Lego, Disney, Star Wars. W ofercie znajdują się książki na twardym papierze, z tektury lub z rogami zabezpieczonymi miękkim tworzywem, z wykrojnika. Książki mają różne ruchome elementy, rozsuwane strony, naklejki, załączane są do nich figurki.

Wydawnictwo Sierra Madre to jeden z wydawców nieobecnych w zbiorach BJ. W jego skromnej liczbowo, lecz interesującej ofercie można znaleźć książeczki przeznaczone dla dzieci w pierwszych sześciu miesiącach życia, o wyraźnych czarno-białych ilustracjach, które mają stymulować wzrok dziecka. Dla dzieci kilkuletnich przeznaczone są zestawy, np. teatryzki cieni, zawierające oprócz rekwizytów książeczki z bajkami i propozycjami zabaw lub zestawy do wykonywania sztuczek iluzjonistycznych.

Książki-zabawki wydaje także Przedsiębiorstwo Handlowo-Wydawnicze Arti z Warszawy, istniejące od 1994 r. Jest to kolejne wydawnictwo o szerokiej ofercie, zawierającej książki kucharskie, popularnonaukowe, słowniki i encyklopedie, książki dla dzieci i młodzieży – wśród nich wiele zawierających naklejki, kolorowanki, ale także rozkładanki z ruchomymi obrazkami. W BJ znajduje się niewiele książek tego wydawnictwa, nie wpłynęły dotąd żadne z książek-zabawek. Wynika to zapewne z faktu, że egzemplarze obowiązkowe były przekazywane tylko wówczas, gdy BJ zwróciła się o przysłanie konkretnego tytułu.

Bright Junior Media specjalizuje się w projektach edukacyjnych dla dzieci, pod marką Czuczku oferuje puzzle, gry dla dzieci i książeczki, karty obrazkowe połączone sznurkiem i zestawy kreatywne, składające się z wierszowanych zagadek, propozycji zabaw, figurek do pomalowania i złożenia. Ich forma sprawia, że choć są opatrzone numerem ISBN, można się wahać, czy należy je zaklasyfikować jako wydawnictwa książkowe, czy jako gry.

W ofercie innych wydawców także występują publikacje dla dzieci, które mają charakter książek-zabawek, jak np. w Wydawnictwie Diecezjalnym Sandomierz cykl „Skaczące biblijne zwierzaki”, w którym wydano książeczki *Owieczka, która zgubiła się* oraz *Osiółek, który widział Boże Narodzenie*, w kształcie zwierząt z ruchomymi kończynami. Wielu wydaw-

ców, jak Siedmioróg, Nasza Księgarnia, G&P czy Skrzat, również publikuje książki dla dzieci w formie wykrojnika, harmonijki, wydawnictwa z naklejkami lub malowankami oraz zgadywankami i łamigłówkami.

Zakończenie

Jednym z głównych zadań książek-zabawek jest rola inicjacyjna, a właściwym terenem odbywania tej inicjacji środowisko, w którym dziecko przebywa od najwcześniejszych lat życia, czyli dom rodzinny (Konieczna, 2007, s. 151). Książki takie zatem nabywane są do użytku domowego i zaczytywane, rzadko zachowują się w bibliotekach (Dunin, 1991, s. 24). Coraz częściej stają się przedmiotem badań w kontekście współczesnym i historycznym, w wielu perspektywach – pedagogicznej, psychologicznej, literaturoznawczej, historii sztuki, bibliologicznej. Są przy tym ważnym dokumentem historii kultury, choć tylko nieliczne mają walor trwałego dzieła sztuki (Dunin, 1991, s. 165).

Na początku lat dziewięćdziesiątych Janusz Dunin ogłosił tezę o wyczerpaniu możliwości dalszego rozwoju książek-zabawek. Obecnie jednak choć książka nie jest jedynym ani najważniejszym wytworem kultury, z jakim dziecko ma do czynienia (Konieczna, 2007, s. 151), lecz Michał Zając widzi przyszłość książki dla dzieci w interaktywności, intermedialności, nielinearności i w wysokiej atrakcyjności wizualnej (Zając M., 2008a, s. 203). Dzięki temu książka staje się atrakcyjną alternatywą wobec telewizji i komputera.

Książka dziecięca to obecnie jeden z „dojrzałych” segmentów rynku książki w Polsce (Gołębiewski, Waszczyk, 2014, s. 147), a od początku XXI w. daje się obserwować wzrost zainteresowania literaturą dziecięcą, po okresie miernego repertuaru lat dziewięćdziesiątych XX wieku, opartego głównie na niskiej jakości licencjach (Leszczyński, Zając, 2013, s. 248; Boguszewska, 2005, s. 168–171). Zarówno nowe wydawnictwa, jak i dawniej istniejące, zainteresowały się wydawaniem innowacyjnych publikacji o wysokim poziomie literackim i artystycznym. Było to efektem społecznego zainteresowania książką dziecięcą, a zapewne i wzrostu aktywności organizacji społecznych ją promujących. Według Michała Zająca dużą rolę odegrał także postmodernizm, którego podejrzliwość wobec autorytetów i odrzucanie wielkich narracji dało asumpt do rozwoju literatury uznawanej dotąd za podrzędną (Zając, 2008a, s. 196–197). Innym czynnikiem były zmiany w przyzwyczajeniach odbiorców, kształtujące się pod wpływem technologii informacyjnych i wzrostu roli obrazu jako nośnika informacji (Zając, 2008a s. 195–198). Znaczenie mają również wyniki badań pedagogicznych i psychologicznych, które pozwalają wydawcom dopasowywać kształt edytorski i treść książki do możliwości i potrzeb psychicznych dziecka oraz do kolejnych faz jego rozwoju (Lewandowicz-Nosal, 2007, s. 72).

Dla dziecka zabawa jest formą zdobywania wiedzy o świecie, uczeniem się, a dzięki takim publikacjom rozwija ono jednocześnie zdolności manualne, plastyczne i koordynację ruchowo-wzrokową (Mizera, 2003, s. 93). Formy i barwy książki-zabawki zachęcają dziecko do posługiwania się nią w zabawie, przyzwyczajając od najmłodszego wieku do kontaktu z książką jako atrakcyjnego sposobu spędzania czasu. W przypadku niektórych publikacji trudno już nawet określić granicę, czy to jeszcze książka-zabawka, czy też po prostu zabawka. Przedmioty te wykazują wielkie zróżnicowanie form – od prostych harmonijek i bajeczek z wykrojnika poprzez efektowne publikacje z rozkładanymi trójwymiarowymi ilustracjami z papieru lub kartonu po bogate w elektroniczne efekty dźwiękowe i świetlne. Jedne usiłują przyciągnąć uwagę przesłodzonymi, barwnymi ilustracjami, powielając popularne motywy w ilustracji i treści, inne charakteryzują się artystycznym poziomem grafiki i tekstu, a w ich powstawaniu mają udział nie tylko dobrzy autorzy i graficy, ale także psychologowie i pedagodzy dziecięcy.

Obecnie trudno określić liczbę egzemplarzy książek-zabawek, gromadzonych przez BJ, gdyż w statystykach ujmuje się je jako woluminy zwarte albo – ze względu na formę i zawartość – zalicza do dokumentów życia społecznego. Dotyczy to przede wszystkim malowanek i książek z naklejkami bez tekstu, wydanych w formie książki kartonowych modeli do składania, szablonów służących do odrysowywania postaci czy pojazdów. Porównując dokumentację biblioteczną i katalog z ofertą księgarń i wydawców, można zauważyć, że nieliczni z nich nie dostarczają egzemplarza obowiązkowego w ogóle, a niektórzy nie czynili tego przez jakiś czas. Pracownicy BJ czynią starania o pozyskanie egzemplarza obowiązkowego od uchylających się od tego wydawców i kontrolują wykonywanie tego obowiązku na bieżąco (monitują, rozmawiają z wydawcami na targach książki, proszą o przesyłanie książek bezpośrednio, telefonicznie oraz korespondencyjnie), choć priorytet mają publikacje najistotniejsze dla profilu biblioteki uczelnianej. Każdy wpływający do BJ tytuł jest włączany do zbiorów w trosce o zachowanie polskiego dziedzictwa kulturowego.

Bibliografia

- Boguszewska, A. (2005). *Polska książka dla dzieci w kulturze wizualnej*. W: A. Sajdak (red.), *Kultura jako fundament wspólnoty edukacyjnej* (s. 161–171). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- publikacji dla najmłodszych. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Gołębiewski, Ł., Waszczyk P. (2014), *Rynek książki w Polsce 2013*. Wydawnictwa. Warszawa: Biblioteka Analiz.
- Dunin, J. (1991). *Książeczki dla grzecznych i niegrzecznych dzieci: z dziejów polskich*
- Katny, M. (2008). *Znaczenie książeczki - zabawki dla rozwoju osobowości dzieci*

- ka w wieku przedszkolnym. W: Z. Steciak (oprac. i red.), *VIII Kielecki Festiwal Nauki, 15–30 września 2007* (s. 97–101). Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego.
- Konieczna, J. (2007). Współczesna książka dziecięca - nowe zjawisko kulturowe i nowy obiekt badawczy. W: J. Konieczna (red.), *Historia i współczesność w badaniach bibliologicznych* (s. 149–157). Łódź: Wydawnictwo Ibidem.
- Kopaliński, W. (1988). *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Leszczyński, G., Zając, M. (2013). *Książka i młody czytelnik : zbliżenia, oddalenia, dialogi. Studia i szkice*. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Lewandowicz-Nosal, G. (2007). Książki-zabawki. *Guliwer*, 1, 72–78.
- Maroń, A. (2014). Książka-zabawka na polskim rynku wydawniczo-księgarskim w PRL-u. W: K. Heska-Kwaśniewicz, K. Tałuć (red.), *Literatura dla dzieci i młodzieży. T. 4.* (s. 295–309). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Mizera, A. (2003). Książka-zabawka jako nowe zjawisko na rynku księgarskim. *Bytomskie Zeszyty Pedagogiczne*, 7, 92–95.
- (Rozporządzenie, 1997). Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 6 marca 1997 r. w sprawie wykazu bibliotek uprawnionych do otrzymywania egzemplarzy obowiązkowych poszczególnych rodzajów publikacji oraz zasad i trybu ich przekazywania. (Dz. U. 1997, nr 29 poz. 161).
- (Rozporządzenie, 1999). Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 24 maja 1999 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie wykazu bibliotek uprawnionych do otrzymywania egzemplarzy obowiązkowych poszczególnych rodzajów publikacji oraz zasad i trybu i ich przekazywania. (Dz. U. 1999, nr 50 poz. 513).
- Ruch Wydawniczy w Liczbach*, 2012, R. 58.
- Ruch Wydawniczy w Liczbach*, 2013, R. 59.
- (Ustawa, 1968). Ustawa z dnia 9 kwietnia 1968 r. o bibliotekach. (Dz. U. 1968, nr 12 poz. 63).
- (Ustawa, 1996). Ustawa z dnia 7 listopada 1996 r. o obowiązkowych egzemplarzach bibliotecznych. (Dz. U. 1996, nr 152, poz. 722).
- Zając, M. (2008a). Książka czasu przemian. W: D. Świerczyńska-Jelonek, G. Leszczyński i M. Zając (red.), *Po potopie: dziecko, książka i biblioteka w XXI wieku* (s. 195–210). Katowice: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Zając, M. (2008b). Książki zabawki: długa historia i dzień dzisiejszy. *Poradnik Bibliotekarza*, dodatek nr 3, s. 1–4.
- Zając, M. (2006). Rośnie konkurencja dla Wilgi: literatura dziecięca. *Biblioteka Analiz*, 20, s. 24–25.
- (Zarządzenie, 1968). Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 2 sierpnia 1968 r. w sprawie dostarczania bibliotekom obowiązkowych egzemplarzy druków i nagrań dźwiękowych. (M. P. 1968, nr 34 poz. 234).

Ewa Dąbrowska

Contemporary book-toy in the Jagiellonian Library

Summary

The article concerns acquisition of contemporary toy books in the Jagiellonian Library, which is obliged by law to permanently archive all publishing output in Poland. This type of publications is of interest not just as a part of Polish cultural heritage and material for potential studies, but also as a publishing sector dynamically growing in recent years. The procedures of their acquiring, preserving and circulating currently in effect in the Library are discussed. On the basis of own experience, data from the Library's catalogue, as well as documentation held in the Acquisition Department, the publishing houses to have submitted such publications as legal deposit copies are presented. A thorough analysis of toy book offers on websites of bookshops and publishers enabled us to identify gaps in the Library's holdings. The various forms of contemporary toy books are described, as well as their significance in child development. It has been concluded that actually quite a few publishers fail to duly deliver such publications to the Jagiellonian Library, in part due to wrongly assuming that they are of no real relevance to a research library.

Keywords: Children's Books, Toy Books, Deposit Copy, Jagiellonian Library, Publishing Market

